

TUTUSKÓ ÁGNES

A KÁRPÁTALJAI RUTÉN NÉP REAGÁLÁSA AZ 1914–1915. ÉVI OROSZ BETÖRÉSEKRE*

Az első világháború viharában, 1914. szeptember elején „Galáciából már megindult a menekülő lakosság és hosszú, sirlalmas karavánok özönlötték el csakhamar egész Kárpátalját.”¹ A reményvesztett emberektől semmi jót nem lehetett hallani. Szeptember közepén megérkeztek a visszavonult csapatok is, majd kozák járőrök mutatkoztak a Kárpátok hágóin. Az ezt követő eseményeket bemutató tanulmányomhoz a Református Zsinati Levéltár (Budapest) Tisza-iratok fondját, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Beregszász) főispáni és főszolgabírói iratanyagait, valamint a korabeli helyi lapok – *Bereg, Görög Katolikus Szemle, Határszéli Újság, Máramaros, Ung, Ungvári Közlöny, Munkácsi Hírlap* – anyagait használtam fel.

Az első orosz betörés az 1914. szeptember 24. és október 22. közötti időszakra esett. Az Alekszej Bruszilov tábornok vezette cári csapatok az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón, valamint több kisebb szoroson törtek be Kárpátok aljára.² 1914 októberének első napjaiban megindult az osztrák–magyar csapatok ellentámadása a hágók visszaszerzésére. Különösen az Uzsoki-hágónál és Máramarosszigetnél folytak elkeseredett harcok. Uzsoknál József főherceg csapatai arattak győzelmet. Siánkinál (ма Сянки) is súlyos csapást mértek az orosz csapatokra. Vitéz Dombory József³ beszámolója szerint az oroszok célja az volt, hogy akár a legnagyobb áldozatok árán is áttörjenek a Kárpátok gerincén, a Duklai- és az Uzsoki-hágókon keresztül kijussanak az Alföldre.

Az átvonuló katonaság nagy károkat okozott a helybeli lakosságnak. Az orosz csapatok sikeres visszaverését követően megkezdődött a romok eltakarítása, az újjáépítés. A belügyminisztérium elrendelte az ellenséges betörés következtében történt károk megállapítását. A károk felbecsülése érdekében Sztáray Gábor,⁴ Ung vármegye főispánja bizottságot hozott létre, melynek tagjai voltak a földművelésügyi minisztérium megbízottjai, valamint az illetékes járási tisztviselők.⁵ Sztáray utasította Ung vármegye alispánját, Lőrinczy Jenőt, hogy a bizottság mihamarabb kezdje meg a munkát. A bizottság a ká-

* A tanulmány a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (*Nyelv és kultúra a változó régióban*, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.) *Kárpátalja: változó paradigmák* szekció (szerző: Fedinec Csilla, MTA KI) keretében készült.

rokat előre megállapított rendben mérte fel. Ebből a célból a következő kategóriákat jelölték meg: a katonaság erőszakos rekvirálása következtében keletkezett kár; a hadműveletek okozta kár; és az „idegenek” fosztogatásai során keletkezett károk.

Ghillány Imre, a magyar földművelésügyi miniszter Lonkay Antal munkácsi erdőtanácsost kérte fel, hogy vegyen részt az említett bizottság munkájában. Lonkay volt megbízva azzal, hogy biztosítsa a lakosság élelmezését.⁶ A földművelésügyi minisztérium utasította a Hegyvidéki kirendeltséget, hogy amennyiben szükséges, vegyen részt a bizottság működésében.

Az országban elterjedt a magyar Alföld, illetve a Budapest felé irányuló orosz betörés híre.⁷ A magyar kormány erőfeszítéseket tett az orosz betörés elhárítására: egyrészt a hadszíntéren lévő erők összevonásával, valamint új alakulatok szervezésével. 1914. december 9-én sikerült az orosz csapatokat a magyar határon túlra szorítani. A magyar hadműveleteket Szurmay Sándor vezette.⁸ A Monarchia az északkeleti hadszíntéren folyó októberi–decemberi védekező harcokban újabb hatalmas vereséget szenvedett, amelyek felülmúlták az augusztusit és szeptemberit is. A keleti hadszíntéren az év végéig a Monarchia embervesztése 800 ezer fő volt.⁹

Ung vármegyében súlyos megpróbáltatásokat éltek át a nagybereznai járás lakói, ahol a legtöbb támadás érte a helybelieket a katonai alakulatoktól. A harcok velejárájaként a járás területén rablások, fosztogatások, sőt gyújtogatások számos esete fordult elő. Az orosz csapatoktól lemaradt katonák néhány helyen a polgári lakossággal is szövetkeztek a fosztogatásokhoz.¹⁰ A főszolgabíró megemlítette a fenyesvölgyi közjegyző esetét, akit saját hivatalából dobott ki a katonaság. A hivatalos iratokat, telekkönyveket, adókönyveket is elégették.¹¹

Tisza István miniszterelnök látogatása a vidéken

Az első orosz betörés után, 1914. október 25-én Ferenc József levélben fordult Tisza Istvánhoz, amelyben utasítja a kormányt, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket a rend helyreállítása érdekében. A királyi leirat így szól: „Kedves gróf Tisza! A Monarchia összes népeit olyan nagy erőfeszítésekre hívó háború a Magyar Szent Korona területét sem kímélte meg. Szlavóniának és Északkelet-Magyarországnak egyes vidékei ki voltak téve az immár győzelmesen kivert ellenséges betörés pusztításainak. A reájuk zúdult szenvedés szívemet fájdalommal töltötte el. Atyai részvétem fordul hű alattvalóim felé, akiknek személye és vagyona annyi veszélynek volt kitéve, és gazdasági egzisztenciája ilyen érzékeny kárt szenvedett. Bizalommal várom tőlük, hogy hazafiúi áldozatokra kész lelkierejükkel viselik el a reájuk mért megpróbáltatásokat, s nem veszítve el bizalmukat a jobb és biztosabb jövőben, tetteikre kész férfiassággal

fognak az újjáépítés nagy munkájában részt venni. Utasítom a kormányomat, hogy a háború által közvetlenül sújtott vidékek sorsát különös gondoskodás tárgyává tegye, s az erre hivatott helyi tényezők bevonásával tegye meg mindenekeelőtt a fenyegető inség elhárítására szükséges lépéseket. Biztosítom e vidék lakosságát, hogy számíthat további messzemenő gondoskodásomra, s bizton remélem, hogy mielőbb kiköszörülheti a jólétét ért súlyos csorbát, s újra megvetheti boldogulásának és kulturális életének biztos gazdasági alapjait.”¹²

A miniszterelnök nem elégedett meg a főispáni jelentésekkel, személyes tapasztalatok alapján akart következtetéseket levonni. Tisza István 1914. október 23–28. között járta be a vidéket. A miniszterelnök utazásának célja az volt, hogy felmérje a betörés anyagi és belpolitikai (főként nemzetiségi és egyházpolitikai) következményeit, illetve a helyi katonai viszonyok feltérképezése és ellenőrzése.

A borzsovavölgyi görög katolikus egyházkerület Tisza Istvánhoz intézett 1915-ös memorandumában (a memorandumról részletesen lesz szó a továbbiakban) megállapította, hogy a cári csapatok jelenléte az anyagi károkon kívül erkölcsi romlást idézett elő a Kárpátok alján élő rutén nép körében.¹³ A helyreállítás és az anyagi károk megtérítése mellett Tisza nagy hangsúlyt fektetett az orosz hadsereg jelenléte idején is megmutatkozó ruszofil áramlatok visszaszorítására. A kormányfőnek a háború kitörése óta ez volt az első szemléje az ország azon részén, amely az oroszok által volt fenyegetve. Szemléje során felkeresett katonai egészségügyi intézményeket is. Ebben az időben nehéz volt a kolera elleni küzdelem az északkeleti vármegyék hegyes vidékein, amelyek kezdetleges viszonyait tetézte az orvoshiány, valamint a nagy csapatmozdulatok, hadműveletek és az orosz betörés okozta nehézségek.¹⁴ A körút eredményeként volt elkönnyvelhető a katonai egészségügyi szolgálat javítása és a katonai megfigyelő állomások felállítása.

A miniszterelnök október 23-án reggel 9 órakor indult útnak Miskolcra a Kassa–Eperjes–Homonna–Sátorlajaujhely–Ungvár–Uzsok–Ungvár–Munkács–Alsó-Verecke–Munkács–Máramarossziget–Kőrösmező–Szatmárnémeti–Debrecen–Budapest útvonalon.¹⁵ A korabeli híradások arról szóltak, hogy a magyar miniszterelnök látogatása általános örömet és megnyugvást keltett a helyi lakosság körében.

Október 25-én délelőtt érkezett Ungvárra, Ghillány Imre báró, földművelésügyi miniszter kíséretében, aki egyben a sofőr és a gépjármű tulajdonosa is volt.¹⁶ Ung vármegye főispánja, gróf Sztáray Gábor fogadta és üdvözölte a vendégeket. Az ungváriak elmondása szerint a múltban nem került sor ilyen megtisztelő látogatásra magyar államférfiak részéről. Nem volt tervbe véve sem testületi hivatalos tisztelgés, sem külön személyek fogadása, mert a miniszterelnök minden perce ki volt számítva. Kivételt csak Papp Antal munkácsi püspökkel tett.

A delegáció még délelőtt folytatta tovább útját Uzsok irányába. Csatlakozott hozzájuk: gróf Sztáray főispán, Bánóczy Béla főjegyző, Lőrinczy Jenő alispán, Lónyay Gábor és Rathonyi György. A perecsenyi és nagybereznai járások egyes községeit is meglátogatták: Perecsenyt (Перечин), Nagybereznát (Великий Березний), Csontost (Кострино) és Fenyvesvölgyet (Ставне).¹⁷ A miniszterelnök a beszámolók szerint mindenre kiterjedő figyelemmel érdeklődött a felvidéki/kárpátaljai lakosság viszonyai iránt, és meghallgatta az előjáróság kívánságait. Főleg azonban a kolera-megbetegedések és az ezzel kapcsolatos óvintézkedések foglalkoztatták. Mindent megvizsgált a legnagyobb alaposággal. Személyesen tekintette át a betegek nyilvántartását. A perecsenyi járásban az óvintézkedések megvalósítását, a felügyeletet és ellenőrzést egyáltalán nem tartotta kielégítőnek, s ennek komoly szavakban kifejezést is adott. Kedvezőbb volt a helyzet a nagybereznai járásban, ahol a betegek nyilvántartása kifogástalan volt. Ám az óvintézkedések és a felszerelések hiányos volta miatt a miniszterelnök elégedetlenségét fejezte ki. A miniszterelnök elrendelte, hogy a katonaság által okozott károk megállapítása és összeírása alaposan és soron kívül sürgősen megtörténjen.¹⁸ Fenyvesvölgyön megtekintették a csatateret. Tisza István találkozott a fenyvesvölgyi görög katolikus lelkésszel, Bacsinszky Szilárddal, aki állítólagos ruszofil érzelmei miatt vizsgálat alá volt helyezve. A miniszterelnöknek erről teljesen más volt a véleménye. Így nyilatkozott: „ami tőlünk függ, mindent elkövettünk, hogy a történeteket jóvátegyük, mindig meg voltam győződve a görög katolikus papság hazafiságáról, amelynek e kritikus időben is számos tanújelét adták”. A lelkész a következőképp válaszolt: „Kegyelmes uramnak e szavai boldogga tesznek, s ez a legszebb elégtétel, amit kaphatok.”¹⁹ Tisza leginkább a közegészségügy vizsgálatával volt elfoglalva, Ghillány pedig a lakosság gazdasági viszonyai iránt érdeklődött. A miniszterelnök és kísérete este 18 óra körül tért vissza Ungvárra. Itt minden pihenés nélkül meglátogatták a katonai kórházat, végül megtekintették a Vörös Kereszt Egylet Ung megyei fiókja által létesített betegnyugvó és kötöző állomást is, amely a vasútállomáson volt elhelyezve. Meleg, elismerő szavakkal méltatta az ungvári vöröskeresztes hölgyek önfeláldozó, fáradtságos működését. Az est további részében a kormányfő megbeszélte a másnapi programot gróf Schönborn Károly, Szinyey Merse István Sáros és Árva megyék főispánja, Buttykay Ferenc beregi főispán és dr. Gulácsy István beregi alispán társaságában. Másnap már reggel 7 óra körül elindultak Munkácsra, hogy még aznap este onnan Máramarossziget felé folytassák útjukat.

1914. október 26-án, este 7 óra körül érkezett Nagyszőlőse, Ghillány Imre földművelésügyi miniszter és gróf Mailáth József társaságában.²⁰ Becsky Emil főispán vendégelte meg őket.²¹ A miniszterelnök körvonalazta utazásának célját, miszerint a vidék közegészségügyi felkészültségét akarta megismerni, főleg azonban személyes meggyőződést kívánt szerezni azon károk-

ról, melyeket az orosz betörések okoztak. Becsky Emil főispán és Szentpály Miklós alispán beszámolóit tartott Ugocsa vármegye szomorú, s nem túl ígéretes helyzetéről. A kormányfő e panaszok hivatalos bejelentését kérte, és megígérte, hogy a jövőbeli kedvezmények és segélyintézkedések Ugocsa vármegyére is ki fognak terjedni. Tisza István és kísérete, a Bátyúból indított különvonattal, este 21 órakor indult el Nagyszőlősről Máramarosszigetre.²²

A *Máramaros* című újság a következőképp számolt be a miniszterelnök máramarosszigeti látogatásáról:

Tisza István és Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszter este fél 22 órakor érkeztek különvonattal Máramarosszigetre. A kormányelnököt és kíséretét a pályaudvaron Nyegre László²³ főispán vezetésével küldöttség fogadta. Szöllösy Antal polgármester üdvözölte a város tiszteletreméltó vendégeit. A pályaudvaron megjelent dr. Vadász Lipót igazságügy miniszteri államtitkár is, aki délben érkezett választókerületének székhelyére.

A miniszterelnök és kísérete a pályaudvarról a városházára ment. Itt Szabó Sándor alispán a következő beszéddel üdvözölte a kormányelnököt:

„Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Felette hálásak vagyunk, hogy midőn szent jogaink védelmébe közben szenvedett ellenséges betörés több községünkben a rombolás és pusztulás nyomait hagyta hátra, Nagyméltóságod és a földművelésügyi miniszter lelkeink megerősítése és vigasztalás nyújtása végett területünkön megjelenni kegyeskedett. Igyekezünk a régi rend helyreállítására, a magyar állameszme iránti ragaszkodásnak megszilárdítására.”

Tisza István az alispáni üdvözletre a következőképp válaszol:

„Őszintén sajnálom, hogy oly rövid idő áll rendelkezésemre, amelyet az ellenséges betörés által sújtott vidéken tölthetek. De úgy érzem, hogy elmulaszthatatlan és kedves kötelességet teljesítek, amikor segítő kezet kívánok nyújtani azoknak, akiket oly súlyosan illetett a mostoha idők veszedelme. Igazán jellemzően mondta a mélyen tisztelt alispán úr, hogy a feladatok nagysága megkettőzheti a férfias akarat erőfeszítéseit. Higgyék el, uraim, hogy a most folyó nagy küzdelemben a siker kulcsa a kezünkben van, ha az energia, jellemszilárdság és tettekérség által meghatványozzuk erőinket. A jó Isten nem hagyja el a magyar nemzetet, amelyet annyi megpróbáltatás alatt megsegített. Önökkel pedig, akik a háború szenvedéseit oly közvetlen érezték, a nehéz napok alatt együtt érzett a nemzet, minden fia s mi, a kormány tagjai ezen kívül közvetlen tapasztalatainak nyomán meg akarjuk mutatni, hogy a sebek begyógyításával és a károk pótlásával, e vármegyével nem csak együtt érzünk, de vele együtt dolgozni is kötelességünknek ismerjük. Mélyen sajnálom, hogy az előrehaladt idő megakadályoz abban, hogy alaposabban

és egyenként megismerkedjünk, ennél fogva kérem, hogy együttesen fogadják köszönetemet szíves megjelenésükért.”²⁴

A miniszterelnök máramarosszigeti tartózkodása alatt Nyegre László főispán vendége volt. Több ízben adott hangot elismerésének azért a fáradozásért, amelyet a főispán a nehéz napokban a vármegye ügyeiről való gondoskodás és a közigazgatás gyors újjászervezése érdekében tett. Hangsúlyozta, hogy az ország mindig hálás lesz a vármegyének a hősi tettekért. A főispán bemutatta a kormányfőnek Dobay Sándor városi tanácsost, aki az orosz invázió alatt helyettes polgármestere volt a városnak. Tisza a következő szavakkal fordult Dobayhoz: „Örülök, hogy megismerhettem a város őrző angyalát.”²⁵ Hosszasan elbeszélgetett a felejthetetlen napok szigeti hőisével, akinek legteljesebb elismerését és háláját fejezte ki önfeláldozó és bátor magatartásáért.

Másnap reggel elindultak Kőrösmezőre (ма Ясіня). Útközben megtekintették az orosz betörés által érintett községeket. Első megállóhelyük Rahó volt.

„A rutén nép történetének legértékesebb okmánya”

A miniszterelnök, hazatérve felvidéki körútjáról, hosszabb levelet intézett az eperjesi és munkácsi görög katolikus püspökséghez. A kormányfő elismerésben részesítette az eperjesi és munkácsi görög katolikus egyházmegye hazafias papságát, akik az egyik legfőbb akadályai voltak annak, hogy az orosz hadsereg sikereket érjen el. Tisza azt is megemlítette, hogy ő soha nem hitt a lelkészi kar ruszofil érzelmeiben. Tisza István úgy vélte, hogy az orosz betörés ideje alatt tanúsított magatartásuk alapján a magyar közvéleménynek nincs joga kételkedni a papság hazafiasságában. Kilátásba helyezte a rutén nép javára szolgáló anyagi és lelki építő munkákat, melyben segítséget várt a lelkészi kartól is. A kormányfő levelében rámutatott arra is, hogy a betörő orosz csapatok tudatos aknamunkája bűnrészessé tette a csapatok fosztogatásaiban az illető községek lakosságának nagy részét is. Ám végezetül megállapította: „Végzetes tévedés volna valamely hazaellenes, faji vagy nemzetiségi áramlat öntudatos megnyilatkozását látni ebben a fosztogatásban. Hűtlenség vagy hazaárulás jellegével bíró cselekmények csak kivételesen, néhány elcsábított vagy megvesztegetett ember részéről fordultak elő.”²⁶

Tisza István egy kísérőlevelet is intézett Novák István és Papp Antal görög katolikus püspökökhöz, a nyilvánosságnak szánt levelén kívül. Tisza szerint a lelkészi karnak az eddiginél nagyobb buzgalommal és megértéssel kell a nép javára munkálkodnia. A kormányfő kilátásba helyezte a lelkészképzés színvonalának emelését. A bizalmas levél a következőképpen zárult: „drasztikusabban, mint bármikor ezelőtt áll most a moszkovitizmus veszedelme

mindnyájunk szemei előtt. A lelkeszi karnak hazafias és egyházi kötelessége, mentől mélyebb árkot ásni híveinek lelkivilága és a moszkovizmus kulturális törekvései közé.”²⁷

Papp Antal, munkácsi görög katolikus püspök válaszul azt írta, hogy az említett levél a rutén nép történetének legértékesebb okmányai közé sorolandó.²⁸ A munkácsi püspök úgy fogalmazott, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem kijelentései óta nem hangzottak el ilyen biztató szavak a rutén népre vonatkozólag. A rutén nép viselkedéséről a következőképp vélekedett: „Való igaz, hogy e nép lelke mélyen vallásos és hazafias, s ha részt vett itt-ott az ellenség csábításai vagy parancsai folytán a romboló munkában, az csak a lelki elmaradottságból, a »primitív népléleknek naivan brutális romboló szenvedélyéből« eredt.”²⁹ Papp Antal egyetértett a miniszterelnökkel abban, hogy a néhol előforduló átpártolás a rutén köznép részéről a szellemi elmaradottságnak tulajdonítható. Elismerte azt is, hogy bizonyos vád a nép lelki vezetőit is érheti. A munkácsi egyházi méltóság felhívta a miniszterelnök figyelmét a közigazgatás és a más hatóságok részéről történt mulasztásokra. Számos olyan eset volt, amikor a hatóságok megakadályozták a papságnak a nép javára irányuló törekvéseit. A püspök a közigazgatás államosításától várta a megoldást. A kulturális elmaradottság legfőbb okának a szegénységet tartotta, ami az egyházat és a népet egyaránt sújtotta. A püspök biztosította a miniszterelnököt, hogy minden erővel azon lesznek, hogy a Kárpátok alján élő nép hűségese védővára legyen a hazának továbbra is.³⁰

A miniszterelnök az orosz betörésnek politikai célt is tulajdonított, amivel kapcsolatban így fogalmazott: „A tulajdon elleni bűncselekmények az illető lakosság szellemi és erkölcsi hátramaradottságának szomorú jelei, de semmiféle mélyre ható politikai jelentőséggel vagy hazaáruló jelleggel nem bírnak.”³¹

Tisza István tájékoztatta a fővárosi lapok tudósítóit a körúton észlelt tapasztalatairól. A sajtótájékoztató bevezetőjében a következőket nyilatkozta:

Mondhatom, hogy ott fön, ahol most jártam, és hol az orosz betört, sokkal kevesebben félnek a muszkától, mint itt Budapesten. Egyébként pedig a rend már mindenütt helyre állt és a hatóságok minden lehető elkövetnek, hogy normális, békés élet és a polgári munka újra helyre álljon. Amire az oroszoknak szüksége volt, azt elvitte a boltból, a többit a ruténeknek ajándékozta.

Politikai nézőpontból csak kisebb arányú és jelentőségű panaszok és bűnök merültek föl. Néhány rutén egyes orosz katonáknak megmutatta az utat a szomszéd községekbe, de ezt is katonai erőszakra tette. Hivatkoztak is rá, hogy az orosz revolverrel fenyegette. Azt lehet mondani, hogy nagymértékű szponizmusról, hazaárulásról és denunciálásról még csak beszélni sem lehet. A rutén intelligencia és a rutén papság pedig

általában kifogástalanul viselkedett. Minden ezzel ellenkező híradás alaptalan.³²

Részletesen szólt az orosz betörés következményeiről is. Összehasonlította a kárpátaljai és a galíciai, azaz a királyság és a császárság egymással szomszédos területén élő rutének viselkedését. Úgy vélte, hogy a monarchia mint összetartó erő teremtette meg a nemzeti egységet.³³

A személyes tapasztalatok alapján a miniszterelnök megerősítve érezte magát abban a hitében, hogy a rutén nép mindvégig hűséges volt a magyar államhoz. 1914. november 12-én a miniszterelnök bizalmas levélben értesítette gróf Sztáray Gábort, Ung vármegye főispánját, hogy az orosz hadvezetőség megkísérelte egy olyan proklamáció terjesztését a nemzetiségi katonák között, amelyben hűtlenségre szólították fel őket. Tisza a proklamáció terjesztésének megakadályozására kérte a főispánt.³⁴ A *Felhívás a szlávokhoz* című nyomtatvány a Monarchia szláv elemeit Oroszország melletti állásfoglalásra szólította fel, és jutalmul szabadságot ígért nekik.³⁵

Az oroszok pópákat is hoztak magukkal a betöréskor, akik szidalmazták a rutén papokat és a görög katolikus vallást. Azt hirdették, hogy a rutén papok csak élőködnek a népen és kiszipolyozzák őket. Ezzel ellentétben a pravoszláv vallás az igazak hite, amelynek gyakorlásához a népnek nem kell semmit fizetnie. Felszólították őket, hogy térjenek az igaz orosz vallásra, és térdeljenek le előttük. A rutének többségben ragaszkodtak görög katolikus vallásukhoz.

Rutén testvérnép

1915. február 7-én Alsóverecke község (ma Нижні Борота) rutén ajkú lakossága nagy számban jelent meg a járási főszolgabírói hivatalban. A nevükben Griga György községi bíró a következő kérelmeket tolmácsolta Nagy Ernő főszolgabíró előtt: „Mi, alsóvereckei, görög katolikus vallású lakosok vallásunkhoz és hazánkhoz híven kijelentjük, hogy szívvel-lélekkel, nyelvben és viseletben magyarok vagyunk, óhajtjuk és akarjuk, hogy minket többé sem oroszoknak, sem pedig ruténeknek ne nevezzenek, és ne hívjanak. Görög katolikus magyarok vagyunk, őseinkhez híven szeretjük hazánkat. Ezek után kérjük a főszolgabíró urat, hogy illetékes helyeken ezen akaratumkat tolmácsolni szíveskedjék: kérjük az illetékes egyéneket és hatóságokat, miszerint előmozdítani méltóztassanak, hogy templomunkban és iskoláinkban magyarul imádkozhassunk, és magyarul tanítsák gyermekeinket. Kérjük továbbá a naptáregyesítést, mivel mi ellenségeinkkel és kifosztóinkkal, az oroszokkal együtt ünnepelni nem akarunk, szívünk vágya, hogy magyar testvéreinkkel együtt ünnepeljünk. Szóval magyarok akarunk lenni szívvel-lélekkel, nyelvben, érzésben és viseletben is.”³⁶

Romanecz Aladár, görög katolikus lelkész az *Ung* folyóiratban megjelent cikkében felteszi a kérdést: „Vajon hiba-e Magyarországon ruténnek, romának vagy tótnak születni? Erre a kérdésre az egyik megyei hivatalnok azt válaszolta: »Ó, dehogy, ez egyáltalán nem karakterbe vágó hiba, csak kicsit kellemetlen.«”³⁷

A borzsovavölgyi görög katolikus egyházkerület küldöttsége 1915 augusztusában memorandumot intézett Tisza Istvánhoz, amelyben köszönetüket fejezték ki a miniszterelnöknek, hogy a gyanúsítások és meghurcolások idején védelmükre kelt. A világháború tanulságának tekintették, hogy végre sikerült bebizonyítani a rutén nép hűségét. Úgy vélték, a rutén kérdés a pánszlávizmus terjesztése óta sürgős beavatkozást kíván. Kijelentették a következőt: „A háború tanította legeklatásabbul, hogy a magyar nemzeti állameszme a nép körében vonzóerőt tudott gyakorolni.”³⁸ Szerintük nagyobb erővel és odaadással kell majd ápolni a magyar nemzeti eszmék iránti hűséget. A rutén nép közvetlen vezetőitől várták a hitbéli és nemzetiségi egység megteremtését. A rutén kérdés rendezésére egy állami akció megindítását szorgalmazták. Végül leszögezték: „A magyar nép meglátta a világháború tükrében, hogy a testvérnép jó- és balsorsban osztályosa volt az államfenntartó nemzetnek, s mint ilyen megérdemli, hogy anyagi és szellemi boldogulása továbbra is istápolttassék.” A memorandumot a következő mondattal zárták: „Isten, áldd meg a magyart, jó kedvvel, bőséggel: hogy testvériesen megossa azt a hűséges ruténnel”.³⁹

Aage Madelung, dán író és haditudósító az első orosz betörés után betutázta az északkeleti vármegyéket. Ő is azt a következtetést vonta le, hogy sok hű támogatója volt a Monarchiának.⁴⁰

A gyanú árnyéka

A cári hadsereg második támadása november 17-én kezdődött, Ung vármegye északi peremének településeit, összesen 83 községet érintett.⁴¹

Az orosz hadszíntéren 1914 végével a harc ellanyhult. Az orosz-lengyelországi arcvonal annyira megszilárdult, hogy ott egyik félnél sem kerülhetett sor nagyobb szabású hadműveletre. Eredményt ígérő harci tevékenységre csupán az arcvonal északi (kelet-poroszországi) vagy déli (a Kárpátokban húzódó) szárnyán kínálkozott alkalom, s így érthető, hogy mindenekelőtt a Kárpátoknak mindkét fél szempontjából rendkívül fontos területe került az események központjába. A téli hegyi háború borzalmainak ténye sem ingatta meg a küzdő feleket abban az elhatározásukban, hogy hadászati céljaik elérésére törekedjenek.⁴²

December közepén kezdődött az úgynevezett „téli kárpáti csata”, amelynek oroszánrészét magyar csapatok vívták. Az oroszokat sikerült a Kárpáto-

kon túl visszaszorítani. Ám Przemysłt nem sikerült felmenteni. A várat 1915. március 22-én feladták. A rendkívüli veszteségeket szenvedett csapatok 1915 tavaszáig képesek voltak a Kárpátok vonalát szilárdan kezükben tartva minden újabb orosz betörést megakadályozni. Az időszakban Szurmay gyalogsági tábornok magyar hadteste küzdött az Uzsoki-hágó birtoklásáért.⁴³

A harmadik, és egyben az utolsó orosz betörés 1915. január 28-án indult meg.⁴⁴ Ez a támadás a történeti Kárpátaljának az Uzsoktól nyugat felé eső részét érte súlyosabban. Ezekben a harcokban küzdöttek az első és második betörés alkalmával is szerepet játszó József főherceg és báró Szurmay Sándor csapatai. Az ellenséget sikerült visszaszorítani a Kárpátok túlsó oldalára, Galíciába. Majd 1915. április 13-ára sikerült kiszorítani az orosz csapatokat az országból.⁴⁵ Papp Antal, munkácsi püspök egy 1916. augusztus 15-én keltezett levelében kijelentette: „A most dúló világháború beigazolta, hogy a nemzetek versenyében a kulturális felsőbbség mily döntő szerepet játszik azáltal, hogy hatalmas erkölcsi és gazdasági erőt jelent a kevésbé művelt ellenféllel szemben.”⁴⁶

A görög katolikus lelkészi karon kívül a helyi tisztviselők is elégedettek voltak a rutének magatartásával a betörések idején. Gulácsy István, Bereg vármegye alispánja féléves beszámolójában kijelentette, hogy az oroszok betörése idején a lakosság dicséretes hazafiságot tanúsított.⁴⁷

A kárpátaljai hadszíntér fokozódó gazdasági romlása is kedvezett volna egy ruszofil mozgalom erősödésének. A rossz gazdasági helyzet kialakulásához hozzájárult az is, hogy az Egán Ede által elindított *Hegyvidéki akció*⁴⁸ a háború alatt hanyatlásnak indult. A katonai hatóságokat megtévesztette a téves általánosítás, így számos lelkészt letartóztattak. Végül a ruszofilizmus vádjára alól maga Tisza István mentette fel a megbántott klérust. A miniszterelnök a görög katolikus lelkészek hazafias viselkedését hangoztatta a báró Karl von Pflanzer-Baltin lovassági tábornokhoz intézett magánlevelében is.⁴⁹ Tisza István felkérte a tábornokot, hogy a jövőben tartózkodjanak a papság felesleges zaklatásától. A miniszterelnök utasítása értelmében a katonai parancsnokság csak a közigazgatási hatóságokkal egyetértésben léphetett fel a politikailag gyanúsítottakkal szemben.⁵⁰ A tábornok válaszlevelében jelezte a miniszterelnök felé, hogy az illetékes parancsnokságok utasítást kaptak, hogy a megfelelő módon járhatnak csak el a görög katolikus papsággal.

A világháború elején a Máramaros vármegyébe betörő orosz csapatok pártfogói hangnemet használtak, s felszabadítóként tüntették fel magukat. A nép a „muszkákkal” versenyezve fosztotta ki a zsidó boltokat, lakásokat, az oroszok pedig nekik ajándékozták a zsákmányolt ingóságokat. Ezt a fajta magatartást a lelki elmaradottság, nincstelenség és kirobbanó antiszemitizmus következményének minősítette Tisza István a máramarosi orosz betörésről adott interjújában, s abban a levélben, melyet felvidéki szemleútja után intézett a munkácsi püspökhöz. Aage Madelung dán író 50 rutén parasztot látott

egyszer Máramarosszigeten szuronyos csendőrök között lépkedni, amiért Nagybocksón zsidó boltokat fosztogattak. Az orosz betöréssel kapcsolatban kémkedési és hazaárulási perek is adódtak, bár korántsem olyan mértékben, mint Galíciában vagy a szerbeknél. Így október 12-én három kisbocksói gazdát akasztottak fel, mert az oroszoknak, Máramarosszigetről Nagybocksón át történő visszavonulásuk alkalmából, kezükre játszottak. A perek jó része viszont felmentéssel végződött, mert általában azt derítették ki, hogy a vádlottak *életveszélyes fenyegetések* hatása alatt álltak szóba az ellenséggel.⁵¹

A galíciai tömeges kémkedések is befolyással voltak a magyarországi rutének perbefogására, ezenkívül az oroszok kivonulásuk alkalmával magukkal hurcoltak rutén lakosokat, hogy agitációs munkára készítsék fel őket. Darás Gábor monográfiájában azt írja: „az 1915-ben fogságba került ruténeket kioktatták, hogy visszatérésük után hogyan fogjanak hozzá a pravoszlávia terjesztéséhez”.⁵² A korabeli beszámolók szerint ezen kívül egyesek félelemből csatlakoztak a kivonuló orosz csapatokhoz, másokat pedig az oroszok kecsegtető ajánlatokkal, ingyen föld, ház, gazdasági felszerelés ígéérével bírták rá emigrálásra.

A már fentebb említett gróf Mailáth József politikus az orosz betörés alatt sokat levelezett a háborús kérdésekről gróf Tisza miniszterelnökkel. Tájékoztatta a megyebeli rutén árulási és kémkedési esetekről, óvatosságra intette. Mailáth szerint Tisza sokat ártott magának azzal a kijelentésével, hogy a „magyar rutének jó hazafiak”. Ellenfelei úgy vélték, hogy Tisza ezt csak politikai okokból jelentette ki. A kormányfő válaszul a következőt írta Mailáthnak az 1915. január 2-án keltezett levelében: „Azt már régen megszoktam, hogy kimondjam azt, amit igaznak tartok, tekintet nélkül arra, hogy momentán használok-e azzal magamnak. Különösen ki kell azt akkor mondanom, amikor olyan igazságtalan és politikailag káros jelszóval állunk szemben, mint a rutén árulás.”⁵³

Mailáth József emlékiratából kiderül, hogy végül ő is elismerte, hogy a rutén hűségese a magyar állameszméhez. A következőképp nyilatkozott: „Nem hallgathatom el, hogy mennyire igaza volt Tiszának, amikor már az első háborús évben védelmére kelt a magyar ruténeknek. Igazságánál már csak megszokott őszintesége és bátorsága volt nagyobb, hogy a közhangulattal szemben a legveszélyesebb viszonyok között is hirdetni mertte a magyar rutének hazafiasságát”.⁵⁴

Az orosz betörések alatt szép számmal volt példa olyan tettekre is, amelyeket a hazafiasság példájának tekintettek. Kurtyák Mihály, alsóhidegpataki gazda egy hónapig rejtegetett házában három magyar katonát. Soplyák Vaszily, kelecsényi rutén egymaga hat „muszkát” fogott el. Jegyzők, szolgabírák, sőt maga a máramarosi főispán siettek az oroszok kivonulása után megállapítani, hogy a rutén köznép egészére ráfogott ruszofilizmus vádját tények cáfolják.

Rutén értelmiségről a háború alatt alig beszélhetünk, mert a köznép vezetői jórészt elmagyarosodott, sőt színmagyar egyének voltak. Ha a meghatározás alapjául nem az anyanyelvet, hanem a kárpátaljai származást vesszük, néhány ügyvéden és a nép körében élő tisztviselőkön kívül szinte kizárólag papokat és tanítókat látunk. A rutén társadalom klerikális jellegénél fogva pedig az igazi vezetők a papok voltak.⁵⁵

A háború első szakaszában, amikor a galíciai kémkedések analógiájára Magyarországon is árulókat kerestek, a görög katolikus papok is megfigyelés alatt álltak, többeket közülük le is tartóztattak. A helyi vezetők nem keltek a papság pártjára. Tisza felvidéki körútja után sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a katonai és rendőri közegek a besúgásoknak hitelt adva eljárást indítottak egyes papok ellen, holott a papság mindenhol hazafias magatartást tanúsított. A munkácsi püspök elégtétellel nyugtázta pásztorlevelében, hogy a „nem mindig önzetlen forrásból eredő vádak egyházmegyém egyetlen papja ellen sem nyertek beigazolást”.⁵⁶

Volosin Ágoston, közvetlenül az összeomlás előtt, a Munkács egyházmegyei Kántor Tanító Egyesület 1918. szeptember 5-i közgyűlésen örvendezve állapította meg, hogy „az a nép, amelyet mi tanítunk, mi vezetünk, a világháború megpróbáltatásai között oly példaszerűen tette le az Egyház és a haza iránti hűség, a honvédelmi kötelességtudásnak nagy érettségi vizsgálatát. Igen, Tisztelt Uraim! Mi büszkén állapítjuk meg, hogy a hazai rutén nép szembeszállt a kísértés, csábítás erejének, az ellenséges betörés alkalmával sziklaszilárdan megőrizte hazafias tradícióit és nem esett a hit- és hazaellenes áldemokrácia tüzébe!”⁵⁷

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai rutének nem álltak át az orosz csapatokhoz az 1914–1915-ös orosz betörések idején, noha tudunk esetekről, hogy a helyi lakosok együtt fosztogattak az orosz csapatokkal. A magyar közvélemény a máramarosi skizma-perek óta volt bizalmatlan a ruténnel szemben. A világháború alatt az országban elterjedt az a téveszme, miszerint a rutén nép szövetkezett a cári Oroszországgal. Tisza István és köre azonban mindvégig a kárpátaljai rutén nép védelmezőjének mutatkozott.

Felhasznált, de nem hivatkozott irodalom

BÖLÖNY József – HUBAI László: *Magyarország kormányai 1848–2004*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

DARÁS GÁBOR: *A rutén kérdés tegnap és ma*, a Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, Budapest, 1938.

MUDRÁK JÓZSEF: Magyarország főispánjai 1867–1944, In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből* [Erdély-történeti Könyvek 3.], Erdély-történeti Alapítvány – KLTE Történelmi Intézete, Debrecen, 2000, 361–409. p.

Jegyzetek

- 1 NYÁRI Iván: Kárpátalja hűsége népe a hadtörténelem tükrében, In: DE SGARDELLI, Caesar (szerk.): *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918*, Budapest, 1941, 57. p.
- 2 *Uo.*, 57. p.
- 3 Vitéz Dorombay Józsefet a budapesti hadapródiskola elvégzése után 1902. augusztus 18-án avatták hadapród tiszthelyettessé. 1911-től a világháború kitöréséig a Kőszegen állomásozó III. zászlóalj segédtisztje volt, és ebben a beosztásban vonult a zászlóaljjal a harcterre. 1915 augusztusában első ezredsegédtiszt lett. 1918 végén nyugalomba vonult. Ezt követően hadtörténelmi írói munkássággal foglalkozott.
- 4 Gróf Sztáray Gábor – Ung vármegye főispánja. 1866. március 12-én született az Ung megyei Tarnán. A közigazgatási pályára 1888-ban lépett.
- 5 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár [továbbiakban KTÁL] Fond 4., op., 2., od. zber. 803. 29. f.
- 6 KTÁL Fond 4., op., 2., od. zber. 803. 50. f.
- 7 VAJDA Béla: *A világháború eseményei. Az orosz betörés a Kárpátokon: elbeszélés*, Ognyanovics, Újvidék, 1914, VII. füzet, 3. p.
- 8 LOSONCZI SZAKALL Imre: Uzsok hősei 1914. Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezerkilencszáztizenny november és december havában, In: DE SGARDELLI (szerk.): *i.m.*, 61. p.
- 9 GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1974, 173. p.
- 10 KTÁL Fond 4., op., 2., od. zber. 803. 11. f.
- 11 KTÁL Fond 4., op., 2., od. zber. 803. 15. f.
- 12 A király szózata, *Máramaros* (Máramarossziget), 1. évf., 72. sz., 1914. november 1., 2. p.
- 13 Magyar Országos Levéltár [továbbiakban MOL] K 26. 1916 – XII – 352 res. 1072. cs.
- 14 Református Zsinati Levéltár (Budapest), Tisza-iratok 9:25/32.
- 15 Református Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/27 (A körút útvonaláról és részletes programjáról a Református Zsinati Levéltár K-44/a 7: 21/322 sz. alatt található gépelt titkári feljegyzés tájékoztat.)
- 16 Ghillány Imre (1860–1922) politikus. Tisza István kormányának földművelésügyi minisztere (hivatali ideje: 1913. június 10. – 1917. június 15.).
- 17 A miniszterelnök Ungváron, *Ung* (Ungvár), 52. évf., 48. sz., 1914. november 1., 1. p.
- 18 Tisza István Ungváron, *Határszéli Újság* (Ungvár), 7. évf., 43. sz., 1914. október 26., 2. p.

- ¹⁹ A miniszterelnök Ungváron, 1. p.
- ²⁰ Mailáth József (1858–1940) politikus. A bécsi és a budapesti tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott, az MTA tagja.
- ²¹ Becsky Emil – Ugocsa vármegye főispánja. 1842. december 14-én született a Szatmár vármegyei Dengeleg községben. Gimnáziumi tanulmányokat folytatott Budapesten, majd Nagyváradon érettségizett. Perényi Zsigmond javaslatára, 1910 márciusában nevezték ki Ugocsa vármegye főispánjává.
- ²² A miniszterelnök Nagyszőlősen, *Ugocsa*, 30. évf., 43. sz., 1914. november 1., 3. p.
- ²³ Uglyai Nyegre László – Máramaros megye főispánja (hivatali ideje: 1913. július 7. – 1917. június 14.) – a szerző megjegyzése.
- ²⁴ Tisza István Máramarosban, *Máramaros* (Máramarossziget), 1. évf., 72. sz., 1914. november 1., 1. p.
- ²⁵ *Uo.*
- ²⁶ KEMÉNY G. Gábor (összegejt., jegyz.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon, VII. köt, 1914–1916*, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999, 239. p.
- ²⁷ *Uo.*, 238. p.
- ²⁸ *Uo.*, 242. p.
- ²⁹ Református Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 16:34/13.
- ³⁰ KEMÉNY G.: *i.m.*, 243. p.
- ³¹ A miniszterelnök az orosz betörésről, *Máramaros* (Máramarossziget), 1. évf., 73. sz., 1914. november 8., 1. p.
- ³² Elégtétel görög katolikus papjainknak, *Ungvári Közlöny* (Ungvár), 36. évf., 45. sz., 1914. november 5., 1. p.
- ³³ Református Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:25/32.
- ³⁴ KTÁL Fond 4., op., 1., od. zber. 691. 71. f.
- ³⁵ KTÁL Fond 4., op., 1., od. zber. 691. 70. f.
- ³⁶ A rutének ébredése, *Ung*, 53. évf., 9 sz., 1915. február 28, 1. p.
- ³⁷ ROMANECZ Aladár: A háború tanúságai, *Ung*, 52. évf., 1914. november 29., 1. p.
- ³⁸ MOL K 26, 1916 XII- 352 res. 1072. cs.
- ³⁹ KTÁL Fond 4., op., 1., od. zber. 738. 12. f.
- ⁴⁰ MADELUNG, Aage: Mikor az oroszok Magyarországon voltak, *Máramaros* (Máramarossziget), 1. évf., 73. sz., 1914. november 8., 2. p.
- ⁴¹ NYÁRY: *i.m.*, 57. p.
- ⁴² VITÉZ DOROMBY József: Téli csata a Kárpátokban, In: АЙТАЙ Endre (szerk.): *A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái*, Budapest, 1944, 101. p.
- ⁴³ MARKÓ Árpád: *Magyarország hadtörténete*, Országos Központi Tanács, Budapest, 1943 és 1994, 268. p.
- ⁴⁴ *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*, Видавництво «Говерла», Ужгород – Hoverla Kiadó, Ungvár, 2011, 29. p., <<http://www.mek.oszk.hu/09600/09645/index.phtml>> (letöltve: 2012. 03. 26.).
- ⁴⁵ BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, 132. p.

⁴⁶ MOL K 26, 1916 XII- 352 res.

⁴⁷ Félév a vármegye életéből, *Munkácsi Hírlap* (Munkács), 11 évf., 19. sz., 1915. május 9., 1. p.

⁴⁸ A Hegyvidéki akció 1897-ben kezdődött el Egán Ede vezetésével, amely a kárpátaljai rutén nép gazdasági, szociális és kulturális felemelésére irányult. Egán 1901-ben bekövetkezett halála után Kazy József vette át az akció irányítását.

⁴⁹ Pflanzner-Baltin (1855–1925) 1914 októberétől a máramarosi és erdélyi csapatok főparancsnoka.

⁵⁰ KEMÉNY G.: *i.m.*, 244. p.

⁵¹ DARÁS Gábor: *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*, Vörösmarty Irodalmi Társaság kiadása, Újpest, 1935, 93. p.

⁵² *Uo.*, 94. p.

⁵³ MAILÁTH József: *Élményeim és tapasztalataim a háború alatt, II. kötet*, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1928, 35–36. p.

⁵⁴ *Uo.*, 39. p.

⁵⁵ DARÁS: *i.m.*, 95. p.

⁵⁶ *Uo.*, 96. p.

⁵⁷ Idézi: DARÁS: *i.m.*, 97. p.